

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 17 – 2/2010.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_10/heimo_2_10.pdf]

AJANKOHTAISTA

KAPINA SAMMATISSA. VUODEN 1918 PAIKALLISET TULKINNAT OSANA HISTORIAN YHTEISKUNNALLISEN RAKENTAMISEN PROSESSIA

Lectio praecursoria Turun yliopistossa 8.5.2010

Anne Heimo

Näihin aikoihin 92 vuotta sitten toukokuussa 1918 tammikuun lopusta asti Suomen kansaa repinyt sisällissota oli loppumaisillaan. Jo huhtikuussa oli selvinnyt, että sodan voittajia tulisivat olemaan valkoiset, mutta viimeiset punaiset luopuivat taistelusta vasta toukokuun alkupuolella. Venäläiset joukot vetäytyivät Terijoen edustalta sijaitsevasta Inon linnoituksesta 14. toukokuuta, ja jo muutamaa päivää myöhemmin 16. toukokuuta valkoinen armeija juhlisti voittoa järjestämällä näyttävän paraatin Helsingissä.

Sisällissota oli päättynyt, mutta Sammatin Luskalan kylässä asuva torpparinvaimo Ida Lindell eli elämänsä raskainta aikaa. Toukokuuhun olisi pitänyt ryhtyä, mutta hänen miehensä Vihtori Lindell oli vastikään teloitettu. Vihtori oli monen muun paikallisen työväen yhdistyksen jäsenen tavoin liittynyt helmikuun alkupäivinä järjestäytyneeseen Sammatin punakaartiin. Vaikka reilun tuhannen asukkaan Sammatissa työväestön ja talollisten välit olivat läheisempiä kuin monella muulla paikkakunnalla, se ei tarkoittanut, ettei työväki silti toivonut muutosta tilanteeseensa. Aseisiin tarttuminen ei varsinkaan perheellisiä miehiä miellyttänyt, mutta punakaartin lupaa rahapalkka houkutteli. Taistelunhaluisimmat kaartilaiset lähtivät rintamalle. Sammattiin jääneet punaiset suorittivat aseiden ja elintarvikkeiden takavarikoita, vartioivat kulkuväyliä ja pitivät silmällä talollisten ja muiden suojeluskuntamielisten toimia. Sammattiin kantautui huhuja punaisten muualla Suomessa tekemistä hirmuteoista, mutta joidenkin kaartilaiden uhmakkaasta käytöksestä huolimatta pääosa paikallisesta punakaartista oli maltillista väkeä. Ensimmäinen ja ainoa väkivallanteke tapahtui huhtikuun puolivälissä, kun tuntemattomiksi jääneet punakaartilaiset

surmasivat varatuomari Unto Nevalaisen.

Huhtikuun lopulla valtasuhteissa tapahtui käänne ja valkoiset ottivat Itämeren divisioonan kuuluneiden saksalaisjoukkojen tuella Sammatin haltuunsa. Ensimmäisenä toimenpiteenään Sammatin suojeluskunta ryhtyi riisumaan punakaartia aseista. Tässä vaiheessa moni punakaartilainen arvioi, että oli parempi myöntää häviö ja luovuttaa ase vapaaehtoisesti – varsinkin, kun useimmat eivät kokeneet osallistuneensa rikolliseen toimintaan. Vihtori Lindell ei kuitenkaan luottanut suojeluskuntalaisten lupauksiin vapaaehtoisesti ilmoittautuneiden vapauttamisesta, vaan vetäytyi piiloon yhdessä veljesten Frans Iltasen ja Edvard Kilven kanssa Enäjärven rannalle sijaitsevaan kallioluolaan. Tieto piilopaikasta kuitenkin paljastui ja aseellisen yhteenoton jälkeen miehet vangittiin. Myllykylän Ylitalossa istunut kenttätuomioistuimien tuomitsi kaikki kolme teloitettavaksi. Iltasen ja Kilven kuolemanrangaistukset toimeenpantiin välittömästi 1. toukokuuta, mutta Vihtori Lindell teloitettiin vasta 6. toukokuuta yhdentoista muun Sammatin työväen yhdistykseen kuuluneen miehen kanssa Nummen Tavolan kylässä.

Kaiken kaikkiaan sammattilaisia punaisia kuoli rintamalla, teloituksissa ja vankeileilla nelisenkymmentä, eli kuten paikkakuntalaiset asian näkivät ”yhtä monta punaista kuoli kuin Nevalaisessa oli pistimen jälki”. Sisällissodan väkivaltaisuuksia selvittäneen Jaakko Paavolaisen (1967) laskelmien mukaan punaisten teloitustappio nousi Sammatissa miespuoliseen väkilukuun suhteutettuna silloisen Uudenmaan läänin korkeimmaksi ja koko Suomen kolmanneksi korkeimmaksi.

HISTORIAN YHTEISKUNNALLISEN RAKENTAMISEN PROSESSI

90 vuotta Vihtori Lindellin kuoleman jälkeen raaseporilainen runoilija-kirjailija Kaija Olin-Arvola (2008) muistelee blogissaan isoäitinsä elämänvaiheita ja kuvaa siinä myös isovanhempiensa viimeistä kohtaamista. Ennen teloitustaan Vihtori oli tuotu vielä kerran tapaamaan vaimoaan. ”Kato ny Iitu Vihtoriis. Ny sää näät sen viimeisen kerran” oli saattajana toiminut suojeluskuntalainen tokaissut sukukertomuksen mukaan kirjailijan isoäidille. Kertomus perustuu Olin-Arvolan isoäidin omakohtaiseen kokemukseen ja siitä on vähitellen muodostunut sukukertomus, jota on voitu kertoa paitsi perheen keskuudessa myös tilaisuuden tullen muissa yhteyksissä. Kertomusta on luultavasti toistettu pelkästään suullisesti siihen asti kunnes kirjailija päätti kirjoittaa tapauksesta vuonna 2008 blogissaan. Blogin välittämänä kertomus Iida ja Vihtori Lindellin viimeisestä yhteisestä hetkestä on tavoittanut yhä uusia lukijoita, kuten minut ja minun kauttani nyt myös teidät arvoisat kuulijani. Tätä jatkuvasti käynnissä olevaa ja koskaan päättymätöntä menneisyyden tulkitsemisen ja välittymisen prosessia historian tutkija Jorma Kalela (tulossa) nimittää *historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessiksi*.

Historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessi perustuu brittiläisen sosiaalhistorioitsijan Raphael Samuelin (1994) näkemykseen historiasta ihmisten kesken rakentuneena tietona ja toimintana. Tässä prosessissa kaikki menneisyyttä koskevan

tiedon välittämistavat ovat samanarvoisia ja menneisyyden tulkitsemiseen osallistuvat kaikki. Toisin sanoen historian esittäjänä voi toimia kuka tahansa meistä koulutuksesta tai ammattilaisuudesta riippumatta, ja historian esityksiä voi esittää missä muodossa tahansa. Runoilija-kirjailijan blogissaan toistama sukukertomus on tästä näkökulmasta tarkasteltuna samanveroinen kuin akateemisessa historiantutkimuksessa julkaistu kuvaus samasta tapauksesta.

Historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessi ei pääty koskaan, sillä historioita tuottavat kysymykset ovat sidoksissa niiden esittämisaikoihin. Uudet tiedon tarpeet vaativat uusia historioita. Tietotekniikan kehittymisen lisäksi tämä on yksi keskeinen syy nykyiseen paikallishistorioiden sekä kylä- ja sukukirjojen valtavaan julkaisuuntoon. Ihmiset kaipaavat tietoa sukujensa ja kotiseutunsa historiasta ymmärtääkseen paremmin itseään ja taustojaan. Vaikka sisällissota on Suomen lähihistorian tutkituin ajanjakso, historiantutkijoiden makrotason tulkinnat ja kiistat sisällissodan syistä ja seurauksista eivät ole pystyneet vastaamaan mikrotasolla esitettyihin kysymyksiin. Koska akateeminen tutkimus ei ole pystynyt selittämään paikkakuntalaisia tyydyttävällä tavalla sisällissodan jälkiseurauksien ankaruutta Sammatissa, on vastauksia pitänyt hakea omin voimin paikallisella tasolla.

FOLKLORISTIN TEHTÄVÄ

Folkloristina tehtäväni on tutkia *perinnettä*. Tutkimuksessani perinnettä edustavat sammattilaisten keskuudessa suullisesti ja kirjallisesti välitetyt, kertomuksen muodossa esitetyt muistot, käsitykset ja tulkinnat sisällissodasta. Kertomukset ovat tehokas keino käsitellä yhteiskunnallisia konflikteja. Niiden avulla voidaan harjoittaa sosiaalista kontrollia ja käsitellä yhteisön sisällä vallitsevia eroja ja jännitteitä sekä niiden herättämiä vaikeasti ilmaistavia tunteita, kuten vihaa ja katkeruutta. Niiden avulla voidaan myös todellisuutta muokata siedettävämpään ja hallittavampaan muotoon. Ne ovat myös keino käsitellä inhimillisesti tärkeitä ja yleisesti merkittäviä asioita tavalla, joilla voidaan tavoittaa myös ulkopuolisten mielenkiinto.

Tutkimusaineistooni kuuluvissa kertomuksissa käsitellään vuotta 1918, mutta ne eivät silti ensisijaisesti vastaa kysymykseen, mitä silloin tapahtui. Sen sijaan kertomukset antavat viitteitä siitä, miten mukana olleet henkilöt ovat tapahtumat eri aikoina kokeneet ja niitä tulkinneet. Muistamisen tavat ja kerrontaan liittyvät konventiot ovat aina kulttuurisidonnaisia ja historiallisesti ehdollistuneita. Omakohtaisiin kokemuksiinkin perustuvat muistot ja henkilökohtaiset näkemykset ja tulkinnat asioista eivät ole koskaan puhtaasti yksilöllisiä, vaan ne ovat syntyneet vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin kanssa. Näistäkin alun perin oma-kohtaisiin kokemuksiin ja todellisiin tapahtumiin perustuvista kertomuksista on löydettävissä sekä folklorelle ominaisia piirteitä että vaikutteita historian julkisista esityksistä. Kertomukset voivat sisältää piirteitä ja seikkoja yhteisössä yleisesti tunnetuista menneisyyden tulkinnoista, mutta viime kädessä jokainen kertomus esitetään joka kerta uudestaan huomioiden kyseisen esitystilanteen vaatimukset.

Folkloristina tehtäväni ei siis ole ollut selvittää Sammatin tapahtumien kulkua tai tuottaa tulkintojen varaan rakentuva rekonstruktio Sammatin vuodesta 1918, vaan tutkia, mitä paikkakunnalla on pidetty kertomisen arvoisena ja miten nämä kertomukset ovat rakentuneet. Menneisyyteen ei ole suoraa pääsyä, vaan sitä on tarkasteltava erilaisina kielellisesti ja kuvallisesti tuotettuina representaatioina, menneisyyden esityksinä. Ne eivät kuvasta tai heijasta menneisyyttä sellaisenaan vaan jäsentävät ja tuottavat uusia menneisyyttä koskevia tulkintoja. Representaatiot kytkeytyvät aina myös muihin, aiempiin representaatioihin. Kaikki nämä esitykset ovat osittaisia ja valikoituja näkökulmia ja siksi epätäydellisiä esityksiä menneisyydestä. Jokainen historian esittäjä rakentaa oman esityksensä valitsemalla siihen tiettyjä aineksia ja jättämällä toisia pois. Representaatioilla kuvataan menneisyyttä, mutta niillä myös vaikutetaan menneisyyttä koskeviin tulkintoihimme, ja ne ovat aina aktiivisen tuottamisen tulosta. Tämän vuoksi muiden menneisyyden esitysten tavoin ei kertomustenkaan kohdalla ole järkevää arvioida, ovatko ne ”oikeita” vai ”väärä”, vaan on kysyttävä mihin niillä pyritään ja millä keinoin.

Sammattilaisten kertomuksiin vuodesta 1918 kuuluu sekä ajan kanssa ytimekkäiksi toteamuksiksi kiteytyneitä luonnehdintoja että varsinaisia kertomuksia, joilla otetaan kantaa paikkakunnan tapahtumiin. Niistä on tunnistettavissa kiteytyneessä muodossa paikkakuntalaisten käsitykset vuodesta 1918, joita ovat muun muassa viattomien epäoikeudenmukainen rankaiseminen, syyllisten rankaisematta jääminen, oikeutettu kosto, ”meidän” viattomuus ja ”vieraiden ulkopuolisten” syyllisyys. Näiden tunnistaminen on edellyttänyt kertomusten tarkastelemista suhteessa toisiinsa ja laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Silloin vasta niistä on voinut erottaa toistuvia piirteitä, jotka ilmaisevat yksittäistä näkemystä selkeämmin yhteisössä esiintyviä käsityksiä ja tulkintoja. Kertomusten päähenkilöt voivat vaihtua kertomuksesta toiseen, mutta kaikissa niissä käsitellään samoja kysymyksiä syyttömyydestä ja syyllisyydestä ja yritetään tehdä tapahtunut ymmärrettäväksi. Kertomusten esittäminen edellyttää aina näkökulman valintaa; kertomus on esitettävä punaisesta tai valkoisesta näkökulmasta. Tämän vuoksi kertomuksissa osapuolet jaetaan selkeästi erottuviin rooleihin: hyviin ja pahoihin, uhriin, sankareihin ja roistoihin. Vuosikymmenten kuluessa vuotta 1918 käsittelevät kertomukset ovat muotoutuneet Sammatissa yhteisesti hyväksytyiksi menneisyyden tulkinnoiksi ja samalla vahvistaneet kertojien kuulumista kotiseutuun ja sukuun.

VAIKENEMISEN MERKITYKSELLISYYS

Vertailemalla samojen haastateltavieni tai arkistovastaaajien vastauksia toisiinsa, olen voinut havainnoida, kuinka kertojat tilannekohtaisesti ratkaisevat, mistä he milloinkin arvioivat voivansa kertoa ja kuinka he ovat tilanteesta riippuen puhuneet tai vaienneet kokemuksistaan. Tällaista *vaikenevaa kertojaa* on hankala tunnistaa, ja koska vaikeneva kertoja ei kerro tutkimuksen kannalta tarpeellista tietoa, hänet yleensä rajataan tutkimuksen ulkopuolelle. Mutta jos vaikenemistä tarkastellaan, kuten olen

tutkimuksessani tehnyt, tutkimuksen kannalta *relevanttina* tietona, on aktiivinen ja tietoinen vaikeneminen hyvinkin merkityksellistä.

Tutkimukseni ehkä kiinnostavin vaikeneva kertoja on Oinoon talon viimeinen isäntä, Paavo Lietzén. Paavo Lietzénin isä Fredrik Litzén¹ oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Sammatin arvostetuimpia ja vaikutusvaltaisempia henkilöitä. Asemansa vuoksi Fredrik Litzéniä pidettiin tasapuolisena, luotettavana ja tarkkana havainnoitsijana, ja hänen poikansa katsottiin perineen monet näistä samoista piirteistä. Vuonna 1906 syntynyt Paavo Lietzén toimi puoli vuosisataa *Sanastaja*-lehden vastaajakunnassa ja lähetti tänä aikana yli 5000 sanatietoa Sanakirjasäätiölle. Paavo on lisäksi haastateltu muutamaan kertaan paikallisena murteentaitajana Kotimaisten Kielten tutkimuskeskuksen ja Turun yliopiston suomen kielen murrekokoelmia varten. Paavo Lietzén piti päiväkirjaa lähes koko elämänsä ajan ja kirjoitti muistelmansa useaan kertaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistoille hänen kuolemansa jälkeen luovutetuissa muistelmissa hän toteaa ”sotaisten asioiden” kiinnostaneen häntä aina. Hänen kiinnostuksestaan sotaan kuvaa myös se, että hän kirjoitti erilliset Sammatin vuoden 1918 muistelmat ajatuksenaan, että ne julkaistaisiin ”kun viimeinenkin punakaartilainen on kuollut”, mutta toisin kävi. Paavo Lietzén kuoli vuonna 1980 ja muistelmat ovat edelleen julkaisematta, mutta niitä on käytetty lähteenä esimerkiksi vuonna 2002 ilmestyneessä Veikko Kallion toimittamassa Sammatin historiassa (2002) ja tietokirjailija Tauno Tukkinen Sammatin vuotta 1918 koskevissa selvityksissä (Tukkinen 1995; Tukkinen 1999).

Vaikka kaikki ihmiset esittävät historiaa, vain osalle meistä annetaan oikeus esittää hyväksyttäviä tulkintoja menneisyydestä. Paikallisyhteisössäkään kaikkien historian esityksiin ei suhtauduta samantarvoisina. Kysymys ei siis ole pelkästään siitä, mitä esitetään, vaan myös siitä kenelle historian esittäjän status yhteisössä myönnetään. Historian tutkijan tavoin paikallishistoriallisen asiantuntijan odotetaan suhtautuvan vakavasti tutkimuskohteeseensa, pyrkivän objektiivisuuteen ja faktaperusteiseen tietämiseen. Toisin sanoen hänen odotetaan noudattavan historiantutkimuksesta tuttuja konventioita. Lisäksi hänelle on eduksi, jos hän on syntyperäinen paikkakuntalainen – ja mies. Ei siis ole yllättävää, että moni paikkakuntalainen piti Paavo Lietzéniä yhtenä parhaimmista vuoden 1918 paikallisista asiantuntijoista. Siksi olin varsin hämmästynyt huomattessani, että hän kuitenkin jätti tarttumatta kaikkiin hänelle tarjottuihin tilaisuuksiin kertoa Sammatin vuoden 1918 tapahtumista ulkopuolisille tahoille. Hän ei vastannut aihepiiriä käsitteleviin kirjoituspyyntöihin eikä ottanut sisällissotaa puheeksi eri aikoina tehtyjen murrehaastattelujen yhteydessä, edes silloin, kun tähän tarjoutui selvä tilaisuus. On vaikea sanoa miksi hän toimi näin. Eikö hän halunnut, että paikallisia asioita käsitellään ulkopuolisten kanssa vai arveliko hän, että ne eivät ehkä kiinnosta muita?

Tutkimuksessani *Kapina Sammatissa* olen tarkastellut Sammatin vuotta 1918 koskevia tulkintoja osana yli 90 vuotta sitten käynnistynyttä keskustelua. Vaikka folkloristina käsittelen paikallisia tulkintoja kertomuksina ja muistoina, näen että kyse on aktiivisesta prosessista, kertomusten esittämisestä tai muistelemisesta. Jokainen kertoja jatkaa aiemmin aloitettua kertomusta ja tuo siihen oman lisänsä arvioimalla, selittämällä ja esittämällä omia näkemyksiään sekä käyttämällä erilaisia retorisia kei-

noja vakuuttaakseen kuulijansa ja lukijansa tulkintojensa pätevydestä. Lisäksi hän tekee koko ajan valintoja sen suhteen, minkä kertomuksen kaikista tarjolla olevista vaihtoehdoista esittää, mistä näkökulmasta ja minkä jättää kertomatta. Prosessi on jatkuva ja päättymätön: uudet tiedon tarpeet vaativat uusia menneisyyden tulkintoja. Vaikka Paavo Lietzén vaikenen haastatteluissa eikä hänen vuotta 1918 koskevia muistelmia ole julkaistu, niiden sisältämät tiedot ja tulkinnat jatkavat välittymistään muistelmat lukeneiden henkilöiden kautta sekä Tauno Tukkinen ja Veikko Kallion teosten välityksellä. Myös oma tutkimukseni on osa Sammatin vuotta 1918 koskevan historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Se, miten se otetaan vastaan ja vaikuttaa tuleviin tulkintoihin, jää nähtäväksi.

VIITE

- 1 Perheen sukunimestä on kaksi erilaista kirjoitusasua, joista isä Fredrik käytti muotoa Litzén ja poika Paavo ja muu perhe Lietzén.

KIRJALLISUUS

- Kalela, Jorma (tulossa): *The Historian in the Society*. London: Palgrave Macmillan.
- Kallio, Veikko 2002 (toim.): *Sammatti. Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Helsinki: Otava.
- Olin-Arvola, Kaija 2008: *Ida Matilda Lindell – Arjen Sankari*. [online] < <http://cennamagazin.com/Historia/Ida%20Matilda%20Lindell.pdf> > [7.5.2010]
- Paavolainen, Jaakko 1967: *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II*. Valkoinen terrori. Helsinki: Tammi.
- Tukkinen, Tauno 1999: *Teloittajien edessä. Ihmiskohtaloita Karjalohjalla, Sammatissa, Nummella, Pusulassa, Nurmijärvellä, Vihdissä ja Inkoossa 1918*. Karjalohja: Tuomo Tukkinen.
- Tukkinen, Tauno (toim.) 1995: *Talvisodasta jatkosotaan. Paavo Lietzénin ja Reino Rannikon sotapäiväkirjat*. Karjalohja: Tuomo Tukkinen.
- Samuel, Raphael 1994. *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London & New York: Verso.
- Heimo, Anne 2010: Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275.*
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Filosofian tohtori Anne Heimo työskentelee folkloristiikan assistenttina Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella.